

Article type: Original Research

 <https://doi.org/10.22077/jcrl.2025.7420.1115>

Revenge Ritual in Ancient Iran and Its Representation in Ayadgar-i Zariran

Hasan Delbari ^{1*} , Fatemeh Keramati²

¹⁾ Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

²⁾ Ph.D. Candidate in Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

Received: May 12, 2024   Revised: Aug 18, 2024   Accepted: Aug 31, 2024

Abstract

The sense of revenge and vengeance is a vital principle embedded in all human beings and even in some animals. Although revenge is generally viewed negatively in contemporary societies, it has historically been regarded as a commendable and valued act within specific contexts and national traditions. The tradition of vengeance in Iranian myths and epics possesses a symbolic foundation, reflecting struggles against enemies of religion, cultural values, and the homeland. One of the most significant Iranian epics in which revenge is considered a sacred act is *Ayadgar-i Zariran* (The Memorial of Zarir). This work emphasizes that, in order to preserve the homeland, religion, sovereignty, national honor, and to punish enemies, blood revenge must be taken. Accordingly, Bastur, the son of Zarir, avenges his father's death by killing Biderafsh with the assistance of his companions. This study employs a descriptive-analytical method to examine the ritual of revenge in ancient Iran. It first investigates the motivations for vengeance and the methods of revenge-taking in Iranian epics and then analyzes the reflection of this tradition in *Ayadgar-i Zariran*. The findings demonstrate that the ritual of revenge in Iranian myths and epics was practiced with various personal and social motivations. In the story of Zarir, revenge is primarily social in nature, aimed at retribution and punishing the enemy, and it is most often carried out on the battlefield.

Keywords: Ritual of revenge, vengeance, ancient Iran, *Ayadgar-i Zariran*, Goshtasp, Zarir; Bastur.

* **Corresponding:** Hasan Delbari, h.delbari@hsu.ac.ir

- **Cite this article:**

Delbari, H., Keramati, F. (2026). Revenge Ritual in Ancient Iran and Its Representation in *Ayadgar-i Zariran*. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 5(10), 23-38. <https://doi.org/10.22077/jcrl.2025.7420.1115>

Extended Abstract

1. Introduction

The desire for revenge and vengeance is a fundamental instinct found in all human beings and even in some animals. Although revenge is often viewed negatively today, in many historical examples and national traditions it was considered a worthy and respected act. In Iranian myths and epics, the ritual of vengeance has a symbolic foundation and is deeply rooted in Iranian culture and traditions. It is often motivated by the defense of religion, homeland, borders, and loved ones. Revenge is not simply an act of meaningless cruelty. Rather, it is a vital principle that exists in all human beings. What is destroyed during conflict and revenge is usually the source of a threat to human life and security. Therefore, revenge can be understood as a defensive action, and the desire for revenge is closely connected to the instinct for survival. Human beings naturally seek safety and continuity of life. To protect themselves and their loved ones, they take action against threats. When a person or a group causes harm to them or their family and creates danger, they often respond defensively and seek retaliation. The aim of this study is to examine the ritual of revenge in ancient Iran, the motives behind acts of vengeance, and the methods of taking revenge in Iranian epics. Finally, the study discusses the reflection of this ritual in *Ayadgar-i Zariran*.

2. Research Method

This study follows a descriptive-analytical approach and is based on library research. After examining the available sources, relevant examples and cases were identified and collected. The data were then organized, classified, and analyzed using information gathered from library resources. The study investigates the ritual of revenge and its motives in ancient Iran, explores different methods of taking revenge against enemies, and finally examines the representation of this ritual in *Ayadgar-i Zariran*.

3. Findings

One of the Iranian epic narratives that reflects the theme of revenge is *Ayadgar-i Zariran*, in which vengeance takes the form of an external conflict. In this story, war breaks out between Iran and Turan after Goshtasp converts to the Zoroastrian faith. During the conflict, Zarir, Goshtasp's brother, and many of his companions are killed. Since Zarir is greatly loved by the king, the main focus of the story after his death becomes the pursuit of revenge against his killer.

Revenge is an immediate human reaction that was regarded by ancient Iranians and in the Zoroastrian religion as a sacred, religious, and divine duty. It was considered a praiseworthy act and an obligation that had to be fulfilled. Vengeance is an essential element of Iranian myths and epics and forms the core of many heroic narratives. When enemies threatened Iran, its borders, or the royal throne, or caused disorder within the country, Iranians felt compelled to seek justice and avenge the victims. They viewed this duty as sacred and necessary. Among ancient Iranians, vengeance was seen as a force that assisted destiny in punishing those who killed innocent people. Unlike modern views, revenge was considered a holy and divine act. They believed that if an innocent person was murdered and his relatives failed to avenge him, God would eventually take revenge on the killer. Warfare and heroism are major elements of epic literature, and in the martial stories of ancient Iran, conflicts between opposing forces are often motivated by vengeance.

These acts of revenge sometimes occur within Iran itself, involving conflicts among Iranians, such as Sudabeh's hostility toward Siyavash. In other cases, they take place across borders and involve Iranians, Turanians, and other enemies, such as Kay Khosrow's revenge against Afrasiyab. A large part of Iranian epic literature centers on wars, whether single combat or large-scale battles. These conflicts often result in the deaths of important figures, whose

relatives later seek vengeance. This is especially true when the victim is a king or prince, whose death makes revenge a sacred obligation. The desire for revenge can be regarded as one of the strongest motives behind wars and the actions of warriors. According to the moral principles reflected in Iranian epics, those who commit evil will eventually face punishment, especially if their wrongdoing is directed against members of the royal family. Anyone who causes harm or takes a life will ultimately be punished. Ancient Iranians held kings in high esteem and emphasized obedience both to God and to the king. Because kings and princes occupied a special position, shedding their blood was considered a grave offense, and it was believed that those responsible would meet a tragic fate. Ancient Iranians viewed revenge as a force aligned with Ahura Mazda. They believed that the avenger acted as an agent of destiny and that punishment was part of a divine order. Retribution was seen as a natural law, and therefore one who avenged a murdered person was carrying out the will of fate. Revenge and blood vengeance are among the most prominent themes in Iranian mythology.

For Iranians, taking revenge on an enemy was a sacred act. Although Iranians have long been associated with kindness and compassion, and although the Avesta praises peace and reconciliation and discourages hostility and conflict, revenge was still regarded as necessary when justice demanded it. In such cases, vengeance was praised, encouraged, and considered a duty. The tradition of revenge in Iranian mythology dates back to the pre-Islamic period. According to the teachings found in ancient Iranian texts, which shaped moral values and social behavior, the people of ancient Iran were generally peace-loving, harmless, and free from traits such as envy and betrayal. Nevertheless, revenge remained an important and sacred principle in their culture.

4. Discussion and Conclusion

The findings of this study show that the ritual of revenge in Iranian myths and epics was carried out for various personal and social reasons. It was more than a simple instinctive reaction; it reflected the moral, religious, and social values of ancient Iranian society. Revenge played an important role in shaping both the warrior ethos and the cultural identity of ancient Iranians. Therefore, revenge was regarded not only as a natural human response but also as part of a moral order and divine destiny. It was considered one of the main driving forces behind the heroic and martial narratives of ancient Iran. In the story of Zarir, revenge takes a social form and is primarily aimed at retribution and the punishment of the enemy, usually within the context of warfare.

آیین انتقام در ایران باستان و بازنمود آن در یادگار زریران

حسن دلبری^{*۱}، فاطمه کرامتی^۲

^۱ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

^۲ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۲۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

چکیده

حس انتقام‌جویی و کین‌خواهی، اصلی حیاتی است که در وجود همه انسان‌ها و حتی برخی حیوانات به ودیعه نهاده شده است. هرچند امروزه نگرشی منفی به انتقام در میان مردم دیده می‌شود، اما به‌صورت مصداقی و در آیین‌های ملی، همواره این امر، عملی ممدوح و پسندیده بوده است. آیین کین‌خواهی در اسطوره‌ها و حماسه‌های ایران، بنیادی نمادگونه دارد که از نبرد با دشمنان دین و آیین و مرزهای میهن حکایت می‌کند. یکی از مهم‌ترین حماسه‌های ایرانی که در آن، انتقام امری واجد قداست تلقی شده است، کتاب *یادگار زریران* است. در این کتاب تأکید شده است که برای نگهداشت مرز و بوم، دین، تاج و تخت، غیرت ملی و مجازات کردن دشمن، باید انتقام خون گرفته شود و بر همین اساس، بستور، فرزند زریر، به کمک اطرافیانش انتقام خون پدرش را از بیدرفش می‌گیرد. در این پژوهش، با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی آیین انتقام در ایران باستان پرداخته شده و سپس انگیزه‌های انتقام‌جویی و روش‌های انتقام‌گیری در حماسه‌های ایران بررسی شده است و در پایان، انعکاس این آیین در یادگار زریران بررسی شده است. دستاورد پژوهش نشان می‌دهد که آیین انتقام در اساطیر و حماسه‌های ایران با انگیزه‌های مختلف شخصی یا اجتماعی صورت می‌گرفته است. در داستان زریر، نوع انتقام اجتماعی و با هدف قصاص و مجازات دشمن و غالباً در میدان جنگ بوده است.

* نویسنده مسئول مکاتبه: حسن دلبری، h.delbari@hsu.ac.ir

- استناد این مقاله:

دلبری، ح، کرامتی، ف. (۱۴۰۵). آیین انتقام در ایران باستان و بازنمود آن در یادگار زریران. *پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی*، ۵(۱۰)، ۲۳-۳۸.

<https://doi.org/10.22077/jcrl.2025.7420.1115>

کلیدواژه‌ها: آیین انتقام، کین‌خواهی، ایران باستان، یادگار زیریران، گشتاسب.

۱. مقدمه

انتقام یک واکنش آنی در رفتار انسانی است که نزد ایرانیان باستان و در دین زردشت، امری مقدس، دینی و الهی شمرده می‌شد و عملی پسندیده بود و مانند دینی که باید ادا می‌شد. کین‌خواهی و انتقام، ذاتی اساطیر و حماسه‌های ایران و جوهر اصلی داستان‌های رزمی ایرانی است. ایرانیان در مقابله با دشمنی که از ورای مرزها، سرزمین ایران و تاج و تخت پادشاهی را تهدید می‌کند و به کشتار دست می‌زنند یا در داخل کشور موجب اختلال می‌شود، کوتاه نمی‌آیند و به خون‌خواهی، در مقام نام و ننگ، برمی‌خیزند و برای آن هدف، جایگاهی مقدس‌گونه قائل می‌شوند و آن را امری مهم و واجب می‌دانند.

انتقام‌گیری، بی‌رحمی بی‌فایده نیست، بلکه یک اصل حیاتی است که در وجود همه انسان‌ها قرار داده شده است. آنچه در جریان درگیری و انتقام، تخریب می‌شود، منشأ خطری برای انسان است. پس عمل انتقام، در واقع یک اقدام دفاعی است و حس انتقام، چیزی جز غریزه بقا نیست (دورکیم، ۱۳۸۱: ۸۳) و انسانی که همواره به دنبال جاودانگی است، برای حفاظت خود و برقراری امنیت و آرامش و حفظ عزیزانش، هر کاری را انجام می‌دهد و چنانچه از طرف کسی یا گروهی آسیبی به او یا عزیزانش برسد و خطری آن‌ها را تهدید کند، بلافاصله جنبه دفاعی می‌گیرد و درصدد انتقام و آسیب متقابل برمی‌آید. فروید معتقد است

غریزه مرگ و زندگی، پیوسته با هم در پیکارند و چنان‌که غریزه مرگ تحت الشعاع قرار گیرد و نتواند در خود شخص به فعالیت پردازد، نمود خارجی پیدا می‌کند و آدمی را به شکستن، کوبیدن، شکار حیوانات و ضرب و جرح ممنوع وامی‌دارد (سیاسی، ۱۳۷۱: ۶۳).

در فرایند کین‌خواهی، کنش آدمی در راستای تقدیر قرار می‌گیرد. تلافی‌جویی، علاوه بر رسالت آیینی، قدرت درخور توجهی در تهییج احساسات عمومی دارد و سبب سازمان‌دهی گروه‌های نظامی آماده عمل می‌شود. «عصبیت برای تلافی‌جویی، در شکل‌های مختلف مانند خون‌خواهی، بازپس گرفتن زمین و یا جبران شکست، سبب قوام هویت یک گروه و تضمین بقای آن‌ها می‌شود» (سعادت و محمدی فشارکی، ۱۳۹۸: ۱۴۶-۱۴۵).

۱-۱. بیان مسئله

کین‌خواهی در میان ایرانیان باستان به گونه‌ای یاریگر تقدیر در مجازات کردن کشدگان انسان‌های بی‌گناه تلقی می‌شد و برخلاف امروز، امری مقدس و الهی بود. آن‌ها معتقد بودند که اگر کسی بی‌گناه کشته شود و نزدیکان و خویشان او موفق نشوند از کشته‌شدن او انتقام بگیرند، قطعاً خدا انتقام او را خواهد گرفت (سرامی، ۱۳۹۲: ۶۵۰). یکی از کردارهای حماسه، جنگ و دلاوری است. در داستان‌های رزمی و حماسی ایران باستان نیز «جدال بین دو نیروی متخاصم و مخالف و جبهه گرفتن آن دو در برابر یکدیگر، اغلب با انگیزه کین‌خواهی همراه است» (عبادیان، ۱۳۶۹: ۱۴).

این کین‌خواهی‌ها گاهی درون‌مرزی و مربوط به کین‌خواهی ایرانیان از یکدیگر است؛ مثل کینه‌جویی سودلبه از سیاوش. گاه نیز برون‌مرزی است و مربوط به انتقام‌گیری‌های ایرانیان و تورانیان و دیگر دشمنان مثل کین‌خواهی کیخسرو از افراسیاب.

یکی از داستان‌های حماسی ایرانی، *یادگار زریران* است که در آن، انتقام‌جویی از نوع برون‌مرزی است. در این داستان، ابتدا درگیری و جنگ بین ایران و توران به‌خاطر روی آوردن گشتاسب به دین زردشتی آغاز می‌شود و در این درگیری، زریر، برادر گشتاسب، و بسیاری از نزدیکان او کشته می‌شوند. چون زریر برای شاه بسیار عزیز بوده است، پس از مرگ او، محور داستان حول انتقام گرفتن از قاتل او می‌چرخد. در این پژوهش، ضمن بررسی آیین انتقام و انگیزه‌های آن در ایران باستان، به روش‌های مختلف انتقام‌گیری از دشمن در ایران پرداخته می‌شود و سپس انعکاس این آیین در کتاب *یادگار زریران* بررسی می‌شود.

۱-۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

بررسی آیین انتقام در داستان‌های رزمی و حماسه‌های ایران و بازتاب آن در *یادگار زریران*، راهی است که با کمک آن می‌توان گوشه‌ای از زوایای کمتر شناخته‌شده این آیین را مورد کاوش قرار داد و با بررسی *یادگار زریران*، شیوه انتقام و انگیزه‌های آن و چرایی روی آوردن به انتقام در این داستان را تحلیل کرد.

۱-۳. پیشینه پژوهش

تا آن‌جا که نگارنده جست‌وجو کرده است، تاکنون در هیچ پژوهشی به بحث درباره آیین انتقام در ایران باستان و چرایی روی آوردن به انتقام‌جویی و کین‌خواهی، انگیزه‌های انتقام‌جویی و روش‌های آن و انعکاس این آیین در *یادگار زریران* پرداخته نشده است و این جستار، نخستین پژوهشی است که به این موضوع اختصاص یافته است؛ اما پژوهش‌هایی درباره انتقام انجام شده و نیز درباره *یادگار زریران* تاکنون مقالاتی به چاپ رسیده است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مریم محمدزاده (۱۳۹۷) در پژوهشی به بررسی انتقام و انگیزه‌های آن در شاهنامه و ایلید و ادیسه هومر پرداخته است و به این نتیجه رسیده است که بسامد انتقام در شاهنامه، بیشتر از ایلید و اودیسه است و انتقام‌های ایلید و اودیسه، بیشتر از نوع متافیزیکی است؛ اما انتقام بشری در هر سه حماسه مشهود است. الهام سعادت و محسن محمدی فشارکی (۱۳۸۱) در مقاله «تحلیل مردم‌شناسی جنگ‌های شاهنامه»، با نگاهی تحلیلی به جنگ در شاهنامه از نظرگاه مردم‌شناسی، به این نتیجه دست یافته‌اند که انگیزه و ویژگی‌های جنگ‌ها در شاهنامه با تقسیم‌بندی مردم‌شناسانه و سیر تطور جامعه قابل تطبیق است و بیشتر جنگ‌های شاهنامه برای قدرت‌نمایی و تلافی‌جویی بوده‌اند. رامین صادقی‌نژاد و صدیقه غیرتمند (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی انتقام و انگیزه‌های آن در دوره پهلوانی شاهنامه» با بررسی انتقام‌ها در دوره پهلوانی شاهنامه، بر این نکته تأکید دارند که انتقام در بخش پهلوانی شاهنامه، بیش از آن‌که انگیزه شخصی داشته باشد، باوری اعتقادی و امری مقدس است و بیشتر انتقام‌ها در شاهنامه نتیجه‌بخش است و خون کشته‌شده‌ها پایمال نمی‌شود. محمد فولادی و زهرا فولادی (۱۳۹۸) در مقاله «باورهای عامیانه درباره خون و خون‌ریزی در طومارهای نقالی»، به باورهای عامیانه درباره خون و خون‌ریزی در طومارهای نقالی پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که بسیاری از باورهای عامه مردم در ارتباط با قربانی کردن، خون ریختن، رویدن گیاه از خون بی‌گناه و... پیش‌زمینه‌ای اساطیری دارند و به شکل‌های گوناگون در طومارهای نقالی و باورهای عامیانه بازتاب یافته‌اند. رقیه همتی (۱۳۸۹) در مقاله «حماسه دقتی و یادگار زریران»، گشتاسب‌نامه دقتی را با نوشته‌های پهلوی *یادگار زریران* مقایسه کرده است و اختلافاتی را که بین نقل ماجراها، مفاهیم و گاه جملات و

حتی نام پهلوانان آن دو وجود دارد، دلیل محکمی برای متفاوت بودن مأخذ دقیقی در سرایش گشتاسب‌نامه می‌داند. بهجت قاسم‌زاده و فرزاد حسام‌عارفی (۱۳۹۱) در مقاله «مقایسه جلوه‌های پایداری در حماسه دینی یادگار زریران و گشتاسب‌نامه دقیقی»، به مقایسه جلوه‌های پایداری در حماسه دینی یادگار زریران و گشتاسب‌نامه دقیقی پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که در این حماسه، شخصیت‌های داستان در برابر دشمن تسلیم نشده‌اند و از دین و اعتقادات خود حراست کرده‌اند و در پایان، مانند سایر نبردهای دینی، پیروزی با حق و نابودی باطل است. منوچهر علیپور، حبیب‌الله عباسی و الهه حاجی‌ها (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی سیمای بستور در یادگار زریران بر پایه ساختار تقابل‌های دوگانه»، سیمای بستور در یادگار زریران را با نظر کردن به تقابل‌های دوگانه بررسی کرده‌اند و به این نتیجه دست یافته‌اند که بستور در این حماسه، با این‌که کودکی بیش نیست، نقش مهمی ایفا می‌کند، سهمی وسیع در شکل‌گیری این حماسه داشته و شخصیتی حماسه‌ساز و حماسه‌آفرین دارد.

۴-۱. روش پژوهش

این پژوهش، نظری و توسعه‌ای و به شیوه توصیفی - تحلیلی است و با مطالعه و بررسی کتاب‌ها و مقاله‌های موجود و نمونه‌ها و مصادیق مورد نظر استخراج شده و بر روش کتابخانه‌ای مبتنی است. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از منابع موجود گردآوری و طبقه‌بندی شده و یافته‌ها تجزیه و تحلیل شده‌اند.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. آیین انتقام و کین‌خواهی در ایران باستان

واژه انتقام از ریشه «ن ق م» گرفته شده است و در معانی مختلفی، از جمله کیفر دادن (طریحی، ۱۳۸۷: ۳۶۶) و انکار کردن (راغب اصفهانی، ۱۳۴۷: ۸۲۲)، به کار می‌رود؛ در عرف به معنی آرامش خاطر است و در اصطلاح، به معنی «رفتار متقابل عمدی و تلافی‌جویانه‌ای [است] که در پاسخ به عمل نامطبوع شخص دیگری انجام شود» (انوری، ۱۳۸۱، ج ۱: ۵۹۳).

واژه کین به معنی کینه و دشمنی است و دهخدا آن را به معنی «دشمنی نهفته در دل از کسی که به او بدی کرده یا کسی از او کشته است» (دهخدا، ۱۳۷۷: «کین») و کین‌خواهی و کین‌ستانی نیز به معنی انتقام‌جویی، دشمنی و خصومت آورده است (همان).

بخش مهم و اصلی داستان‌های حماسی ایران به جنگ‌ها می‌پردازد که گاه به صورت نبرد تن‌به‌تن و گاه به صورت گروهی هستند و در نهایت، هر یک از این جنگ‌ها موجب کشته شدن برخی از بزرگان می‌شود که پس از مدتی، نزدیکان آن‌ها در صدد انتقام‌جویی و خون‌خواهی عزیزشان برمی‌آیند؛ به‌خصوص اگر یکی از کشته‌شدگان، شاه یا شاهزاده‌ای باشد، گرفتن انتقام خون او امری واجب به‌شمار می‌آید. می‌توان گفت: «حس انتقام، بزرگ‌ترین محرک اساسی تمام جنگ‌ها و اعمال جنگجویان است. آنکه بد کند بد خواهد دید، خاصه اگر آن بدی به کسی از خاندان شاهی باشد. کسی که مورث زیان و آزاری شود یا جانی را تباه کند، به یقین به بادافره آن خواهد رسید» (صفا، ۱۳۶۳: ۲۳۸)؛ چون شاه، نزد ایرانیان باستان مقامی ارزشمند داشته و در کنار اطاعت از فرمان خداوند، همیشه بر فرمان‌برداری از شاه نیز تأکید می‌شده است و برای شاه و شاهزادگان ارزشی خاص قائل بودند و ریختن خون آن‌ها را درست نمی‌دانستند و معتقد بودند که اگر کسی خون شاه یا شاهزاده‌ای را بریزد، عاقبت خوبی نخواهد داشت.

کین خواهی و انتقام نزد ایرانیان باستان، کاری اهورایی محسوب می‌شد و آن‌ها معتقد بودند که «کین‌توزنده در حقیقت یار تقدیر است. کیفر روندی است خدایی و مکافات، ناموس طبیعت است؛ بنابراین، آنکه کین کشته‌ای بازمی‌ستاند، در راستای تقدیر عمل کرده است» (سرامی، ۱۳۹۲: ۶۵۰).

انتقام‌جویی و کین‌کشی از بن‌مایه‌های شاخص و چشمگیر در اساطیر ایران و به‌خصوص منظومه حماسی فردوسی است. انتقام گرفتن از دشمن نزد ایرانیان امری مقدس است و با وجود اینکه ایرانیان همواره به مهر و محبت شهرت دارند و «اوستا با سبکی شاعرانه، صلح و سازش را شریک منش پاک می‌داند و به‌خصوص فرمان می‌دهد باید از صلح و سلامتی برخوردار بود و گرد کینه‌جویی و ستیزه‌نگشت» (ایرانی، ۱۳۳۴: ۳۳)، زمانی که بحث انتقام و کین‌خواهی می‌شود، آن را امری واجب و ضروری می‌دانند و به بهانه‌هایی چون «حراست از مرز و بوم، کین و تخت و تاج و تحریک غیرت ملی» (صادقی‌نژاد و غیرتمند، ۱۳۹۷: ۶۳۸) و محافظت از دین و اعتقادات و...، این امر را می‌ستوند و به آن سفارش می‌کردند.

سابقه انتقام در اساطیر ایران به قبل از اسلام بازمی‌گردد. بر اساس تعلیماتی که در کتب ایرانیان پیش از اسلام آمده و منشأ اخلاق و رفتار آن‌ها قرار گرفته است، مردم ایران باستان، انسان‌هایی صلح‌طلب، بی‌آزار و به دور از صفاتی چون حسد و پیمان‌شکنی بوده‌اند؛ باین‌حال، انتقام برای آن‌ها بسیار مهم و مقدس است (نک: مزدپور، ۱۳۸۷: ۵۳) و دروغ‌گویان، پیمان‌شکنان و بیدادگران باید انتقام پس بدهند و مجازات شوند. مهر، فرشته فروغ و روشنایی، از جانب اهورامزدا برای محافظت از عهد و میثاق گماشته شده است و هیچ‌چیزی از او پوشیده نیست. او پیمان‌شکنان را سزا می‌دهد و از آن‌ها انتقام می‌گیرد (پوردادود، ۱۳۷۷، ج ۱: ۴۰۳). ایرانیان بدعهدی و پیمان‌شکنی را همواره امری ناپسند تلقی می‌کردند و بارها در کتب مختلف ذکر شده است که پیمان‌شکنان به شدت مجازات می‌شده‌اند. «در مهریشت نیز بارها از میتره به‌عنوان ایزد پیمان سخن رفته است. پیمانی که میتره بر آن نظارت دارد، با هزار بصیرت، هزار گوش، ده هزار چشم و ده هزار مراقب است که تنبیه‌کننده متجاوز و پاداش‌دهنده فرمانبردار است» (اسماعیل‌پور، ۱۳۹۹: ۱۳۴).

مطابق آنچه در اساطیر ایران ذکر شده است «نخستین کین توختن در شاهنامه به فرمان خداوند صورت می‌پذیرد» (سرامی، ۱۳۹۲: ۶۵۰). ایرانیان باستان، کیفر را روندی خدایی می‌دانستند و معتقد بودند که اگر هیچ‌کس از خویشان و یاران فردی که بی‌گناه کشته شده است، موفق به گرفتن کین او از کشته‌نشود، سرانجام خدا کین او را بازخواهد ستاند (همان).

شاهنامه که بزرگ‌ترین اثر حماسی ایران و منعکس‌کننده سنن و آیین‌های مختلف اسطوره‌ای است، سرشار از جنگ‌هایی است که با هدف کین‌خواهی آغاز شده‌اند. از همان ابتدا که دیو سیاه، فرزند اهریمن، بر اثر حسادت، سیامک، پسر کیومرث، را بی‌گناه می‌کشد، کیومرث به دستور اهورامزدا انتقام خون او را می‌گیرد. تا دوران جمشید، این انتقام از دیوها وجود دارد و سپس داستان جمشید بیان می‌شود که ضحاک او را می‌کشد و بعدها فریدون، انتقام خون جدش، جمشید، را از ضحاک می‌گیرد و او را در دهاوندکوه زندانی می‌کند. پس از آن، هاجرای درگیری فرزندان فریدون مطرح می‌شود که ایرج به‌دلیل حسادت، به دست برادرانش کشته می‌شود و فرزندش منوچهر به دستور فریدون به خون‌خواهی پدر برمی‌خیزد و جنگ‌های ایران و توران آغاز می‌شود. در طول زمان، این درگیری‌ها به بهانه‌های مختلف ادامه می‌یابد تا زمانی که افراسیاب، به تحریک برادرش، گرسیوز، که کین سیاوش در دل دارد

و به او حسادت می‌کند، دامادش، سیاوش، را بی‌گناه می‌کشد و کیخسرو به کمک رستم به توران حمله می‌کند و انتقام پدر را از افراسیاب می‌گیرد و...

علاوه بر شاهنامه که مهم‌ترین اثر رزمی ایران و حماسه ملی ما است، آثار دیگری نیز از ایران باستان در دست است که بن‌مایه اصلی و اساسی آن‌ها جنگ و انتقام‌جویی است. یکی از این آثار، یادگار زریران، از مهم‌ترین آثار رزمی ایران پیش از اسلام است. ابتدا به معرفی این اثر گرانقدر می‌پردازیم و سپس انگیزه‌های انتقام و روش‌های انتقام‌گیری در ایران باستان و به‌خصوص در یادگار زریران بررسی می‌شود.

۲-۲. هدف از انتقام در اساطیر ایران

علت‌های انتقام در اسطوره‌های ایران عموماً در دو بخش انگیزه‌های شخصی و انگیزه‌های اجتماعی قابل تحلیل هستند.

در انتقام‌های شخصی، فرد آسیب‌دیده برای جبران خسارت و ضررهایی که به او وارد شده است، تلاش می‌کند تا با تلافی کردن به آرامش خاطر برسد. این نوع انتقام، «اغلب برخاسته از احساسات درونی و روانی و با هدف کسب رضایت» (محمدزاده، ۱۳۹۷: ۱۹۸) و با انگیزه‌هایی چون حسادت، خودخواهی، ناکامی در عشق، تحقیر شدن، شکست خوردن در مبارزات قبلی و... صورت می‌گرفته است.

در انتقام‌های اجتماعی و گروهی، اغلب انتقام‌جویی با درایت و با تکیه بر عقل انجام می‌شود و در حماسه‌های ملی ایران، با هدف ایستادگی در برابر ظلم و ستم و قیام برای گرفتن انتقام بی‌گناهان و مظلومان به کار رفته است. انگیزه‌های انتقام اجتماعی عبارت‌اند از: قصاص و مجازات، تعصب و غیرت ملی، پهلوانی و عدالت‌خواهی (همان: ۱۹۸-۲۰۳).

۲-۳. روش‌های انتقام در اساطیر ایران

یکی از مقدس‌ترین و مهم‌ترین امور در اساطیر و حماسه‌های ایران، کشتن کسی است که یکی از بزرگان یا شاهزادگان را به قتل رسانده است. بیشتر انتقام‌ها در داستان‌های حماسی ایران در میدان رزم اتفاق می‌افتد و معمولاً انتقام‌گیرنده در جنگ به خون‌خواهی می‌پردازد؛ اما گاهی روش‌های دیگری نیز برای گرفتن انتقام و مجازات دشمن به کار گرفته می‌شود که به اختصار به هر یک از آن‌ها می‌پردازیم:

۲-۳-۱. کشتن از طریق سرنگون کردن در چاه

از این قبیل است، کشتن مرداس که پسرش ضحاک با یاری ابلیس، با انگیزه حسادت و گرفتن تاج و تخت پدر، او را در چاهی می‌اندازد تا کشته شود. رستم و زواره و دیگر همراهانش نیز توسط شغاد و مهراب کابلی، به همین روش کشته شدند.

۲-۳-۲. کشتن از طریق سرنگون کردن در خندق

ایرانیان در زمان کیخسرو، با حفر خندق، بسیاری از جنگجویان تورانی را که شبانه به آن‌ها شبیخون زده بودند، به هلاکت رساندند و از آن‌ها انتقام گرفتند.

۲-۳-۳. خفه کردن

گردیه، همسرش گسته‌م را با همراهی یاران خود، شبانه خفه کرد.

۴-۳-۲. مسموم کردن

شیرین، همسر خسرو پرویز، هووی خود، مریم را از طریق خوراندن زهر مسموم کرد.

۵-۳-۲. به دم اسب بستن

گاه برای مجازات، خائن و پیمان شکن را به دم اسب می بستند تا با تحمل عذاب بسیار بمیرد. این کار همچنین نشان دهنده نهایت خشم از دشمن و برای خوار و خفیف کردن او بوده است. از این قبیل می توان به بستن خسرو پرویز، قاتل اردشیر شپرو، به دم کره ای نوزین به دستور پوران دخت اشاره کرد.

۶-۳-۲. کشتن قاتل از طریق بریدن سر او

زمانی که سرخه، پسر افراسیاب، به دست فرامرز گرفتار می شود، به دستور رستم، به تلافی کشتن سیاوش، سر او را در تشت می برند و سپس جسد او را به دار می آویزند و چاک چاک می کنند.

۷-۳-۲. کشتن قاتل از طریق مثله کردن

از این قبیل است، مثله کردن ماهوی سوری به دست بیژن ترک، به انتقام خون یزدگرد (سرامی: ۴۶۹-۴۷۱).

۸-۳-۲. کشتن دشمن و نوشیدن خون او

یکی از روش های کهن خون خواهی و نشان دادن شدت نفرت از دشمن که پیشینه ای هندواروپایی دارد (کیا، ۱۳۷۸: ۱۳۸)، خوردن خون دشمن پس از کشتن او بوده است و این امر «نمادی از کینه توزی بوده است و خوردن خون و سایر اعضا در نشان دادن مقدار کینه رایج بوده است» (فولادی و غلامی، ۱۳۹۷: ۸۴). گاهی نیز نوشیدن خون دشمن پس از کشتن او با هدفی دیگر انجام می شده است؛ «قهرمانان پس از کشتن دشمن، خون او را می نوشیدند تا نیروی نهفته آن را به خود منتقل کنند و بدین سان گویی خون را ناقل روح یا همان روح می دانستند» (شمیسا، ۱۳۸۷: ۸۱). از این قبیل می توان گودرز را نام برد که پس از کشتن ویسه، برای انتقام خون هفتاد فرزندش، خون ویسه را نوشید.

۴-۲. معرفی یادگار زریران و خلاصه ای از داستان

کتاب یادگار زریران، کهن ترین حماسه دینی ایرانی است که موضوع اصلی آن، بیان دلاوری ها و جان فشانی های ایرانیان و معتقدان به دین نو زردشتی در برابر سپاه ارجاسب، شاه خیونان، است» (قاسم زاده و حسام عارفی، ۱۳۹۱: ۳۴۳). به دلیل بیان کردن سوگواری ها و بی قراری هایی که از زبان بستور، زمانی که با پیکر بی جان پدرش روبه رو می شود، این اثر را در قالب تعزیه نامه ها نیز شمرده اند. «این اثر کهن ترین تعزیه نامه و نمایشنامه ایرانی است که به دست ما رسیده است و خط و زبانش پارسیک؛ یعنی پهلوی ساسانی است» (همتی، ۱۳۸۹: ۱۲۸)

نمونه ای از این سوگواری ها:

«هلا داورون

جان در رفته ات را که درهم پیچد

هلا گراز

پیراهنت را که درهم پیچد

هلا سیمرغک

بارها ت را که در هم پیچد» (آموزگار، ۱۳۹۲: ۳۴).

«این گیسو و ریش بهنجارت را بادها آشفته کرده‌اند و تن پاکیزه‌ات را اسبان پایمال کرده‌اند و خاک به گریبان‌ت نشسته است. اما اکنون چون کنم؟» (همان: ۳۴-۳۵)

وجود برخی واژه‌های پهلوانیک در این اثر نشان می‌دهد که باید زمان سرایش آن، بسیار کهنه‌تر از عصر ساسانی باشد و «روایت آن به دوره اشکانی برگردد» (علیپور، ۱۴۰۰: ۱۶۹).

این کتاب، نثری همراه با شعر است و حدود سه هزار واژه دارد و آن را شاهنامه گشتاسب هم می‌خوانند. قطعه‌ای است احتمالاً از یک رشته حماسه‌های ایرانی که به همت گوسان‌های پارتی تا دوره ساسانی به‌طور شفاهی زنده بوده‌اند و شاید در این دوره تدوین شده است. احتمال این نیز هست که مطالب این اثر از متنی اوستایی که امروزه در دست نیست گرفته شده باشد، چون بخش‌هایی از آن را در کتاب هفتم دینکرد نیز می‌توان یافت (آموزگار، ۱۳۹۲: ۶-۷).

برخی معتقدند که این کتاب، نثر است و عده‌ای نیز آن را نثر آمیخته به شعر می‌دانند. «نخستین بار بنویست به شعر بودن آن پی برد و کوشش کرد ساختمان شعری آن را مشخص کند» (همان: ۶). این داستان را دقیقی به شعر درآورده و فردوسی نیز سروده دقیقی را به‌طور کامل در شاهنامه گنج‌نامه است. اکنون خلاصه‌ای از این داستان را که بر اساس کتاب ترجمه‌شده از ژاله آموزگار است، بیان می‌کنیم:

این داستان بیانگر درگیری گشتاسب، شاه ایران، با ارجاسب، شاه خیونان، است. ارجاسب پس از گرویدن گشتاسب و اطرافیانش به دین زردشتی، دو تن از سران سپاه خود، بیدرفش جادوگر و نام‌خواست، را به دربار او می‌فرستد و در نامه‌ای از او می‌خواهد که دین جدید را رها کند و در غیر این صورت، آماده جنگ شود. گشتاسب از شنیدن پیغام او بسیار آشفته و ناراحت می‌شود. برادرش، زریر، از او اجازه می‌گیرد تا خودش جواب نامه را بدهد و در نامه، خطاب به ارجاسب بیان می‌کند که ما دین و آیین جدید خود را رها نمی‌کنیم و آماده مبارزه می‌شویم. سپس به فرمان شاه، برای آگاهی مردم، بر فراز کوه آتش می‌افروزند و همه مردان کشور، جز مغان، از ده‌ساله تا هشتادساله، به جنگ فراخوانده می‌شوند. در این میان، گشتاسب از وزیر خود، جاماسب، می‌خواهد که نتیجه جنگ را پیشگویی کند. جاماسب از شاه می‌خواهد ابتدا سوگند بخورد که پس از پیشگویی به او گزندی نمی‌رساند تا آینده را برایش بگوید. پس از سوگند خوردن گشتاسب، او از کشته شدن برادرش، زریر، و چند تن از برادران و فرزندان در این جنگ می‌گوید و در پایان بیان می‌کند که جنگ به سود ایرانیان تمام می‌شود و پایانی خوش دارد.

پس از حدود یک ماه، دو سپاه با هم درگیر می‌شوند و چنان‌که جاماسب پیش‌بینی کرده بود، زریر و چند تن از نزدیکان گشتاسب کشته می‌شوند. بستور، پسر هفت‌ساله زریر، به خون‌خواهی پدر برمی‌خیزد و به کمک روح پدرش، بیدرفش را می‌کشد و پرچم را به گرامی کرد، پسر جاماسب، می‌دهد تا به نشانه پیروزی بالا ببرد و سپس با کمک گرامی کرد و اسفندیار، همه خیونان را نابود می‌کند. از خیونان فقط ارجاسب زنده می‌ماند که اسفندیار از او انتقام می‌گیرد و یک دست، یک گوش و یک پا را از او می‌برد و یک چشمش را با آتش می‌سوزاند و سوار بر خری دم‌بریده، او را به وطنش بازمی‌گرداند تا به خیونان بگوید که چه اتفاقی افتاده است.

۱-۴-۲. انگیزه‌های انتقام در یادگار زریران

در یادگار زریران هدف از انتقام، اجتماعی است؛ زیرا در ایران باستان، نهاد و سازمانی برای مجازات دشمنانی که موجب کشته شدن فردی بی گناه شده بودند و یا با ارتکاب جرمی باعث زیان رسیدن به دیگران شده بودند، وجود نداشت. انجام این مجازات و قصاص بر عهده خود فرد زیان دیده یا خانواده شخص کشته شده بود و آن‌ها باید خودشان متهم را به سزای اعمالش می‌رساندند؛ بنابراین، این انتقام انگیزه شخصی نداشته و با انگیزه اجتماعی صورت گرفته است. خانواده مظلومان، به دلیل خویشاوندی و پیوند خونی، اختیار کامل برای کین جویی داشتند و «یکی از افتخارات خاندان‌های بزرگ ایرانی و قهرمانان این بود که انتقام کشتگان خود را بازستانند» (همان: ۲۰۲).

در این نوع از انتقام که با هدف قصاص دشمن انجام می‌شود، باید یکی از نزدیکان فرد کشته شده به کین خواهی برخیزد؛ مخصوصاً اگر پدری کشته شود، باید پسر او کین پدر را بخواند. به همین دلیل، پس از کشته شدن زریر، زمانی که گشتاسب شاه، پهلوانان ایرانی را به انتقام جویی و کشتن قاتل زریر فرامی‌خواند و وعده به همسری درآوردن دخترش، همای، و سپاهبدی ایران را به پهلوانی که انتقام زریر را بگیرد می‌دهد، تنها کسی که پاسخ او را می‌دهد و حاضر می‌شود برای گرفتن انتقام، راهی میدان نبرد شود، پسر خردسال زریر، بستور، است:

پس گشتاسب شاه از سر کوه نگاه کند و گوید که: من چنین می‌پندارم که کشته شد زریر، سپاهبد ما، چه اکنون نیاید پرش کمانان و بانگ نیومردان. ولی از شما ایرانیان کیست که شود و کین زریران خواهد تا که دخترم همای را به زنی او دهم که اندر همه کشور ایران، زن از او خوب‌چهرتر نیست. خان و مان زریر و سپاهبدی ایران را به او دهم. هیچ ایرانی و آزاده‌ای پاسخ نداد، مگر آن پسر زریر، هفت‌ساله‌وار کودک، که برپای ایستد و گوید که: مرا اسب زین سازید تا من شوم و رزم آزادگان بینم، آن تهم سپاهبد نیو، زریر، پدرم را، اگر زنده یا مرده، چنان که هست، پیش شما خدایگان بگویم (آموزگار، ۱۳۹۲: ۳۲-۳۳).

۲-۴-۲. روش‌های انتقام در یادگار زریران

در یادگار زریران نیز مانند بیشتر حماسه‌های رزمی، انتقام در میدان جنگ اتفاق می‌افتد و ابتدا بستور در میدان نبرد با بیدرفش جادوگر مبارزه می‌کند و با کمک روح پدرش، بیدرفش را می‌کشد و انتقام خون زریر را می‌گیرد: بیدرفش، ژوبین اندازد، بستور به دست فراز پذیرد. پس روان زریر بانگ کند که این ژوبین از دست بیفکن و از تیردان خویش تیری ستان، این دروند را پاسخ کن. بستور، ژوبین از دست بیفکند و از تیردان خویش تیری ستاند و بیدرفش را به دل زند و به پشت بگذارد و به زمین افکند (آموزگار، ۱۳۹۲: ۳۸).

سپس، به کمک گرامی‌کرد و اسفندیار، در نبردی گروهی همه خیونان را نابود می‌کنند و تنها کسی که زنده می‌ماند، ارجاسب تورانی است که اسفندیار به بدترین نحو از او انتقام می‌گیرد و یک دست، یک پا و یک گوش او را می‌برد و یک چشم او را می‌سوزاند و در نهایت خفت و خواری، او را سوار بر خری دم‌بریده می‌کند و خطاب به او می‌گوید:

«شو و گوی که تو چه دیدی از دست من، یل اسفندیار، که خیونان نیز دانند که چه بود و به روز فروردین اندر اژدهارزم گشتاسبی» (همان: ۴۰).

۳. نتیجه‌گیری

بخش مهمی از داستان‌های حماسی ایران را جنگ در برمی‌گیرد که اصلی‌ترین دلیل این جنگ‌ها، انتقام و کین‌جویی است. انتقام و کین‌خواهی همواره در اساطیر و حماسه‌های ایران ستوده شده و امری اهورایی و الهی تلقی می‌شده است؛ مخصوصاً اگر فرد کشته‌شده یکی از بزرگان یا شاهزادگان باشد، گرفتن انتقام او امری واجب و باعث افتخار است.

آیین انتقام در اساطیر و حماسه‌های ایران با انگیزه‌های مختلف، شخصی یا اجتماعی، صورت می‌گرفته است. در داستان زریر، نوع انتقام اجتماعی بوده و با هدف قصاص و مجازات دشمن انجام شده است. این آیین در اساطیر ایران عموماً در میدان جنگ انجام می‌شده است؛ اما علاوه بر آن، گاه روش‌های گوناگون دیگری نیز برای انتقام وجود داشته که عبارت‌اند از: کشتن از طریق سرنگون کردن در چاه، کشتن از طریق سرنگون کردن در خندق، خفه کردن، مسموم کردن، به دم اسب بستن، کشتن قاتل از طریق بریدن سر او، مثله کردن، کشتن دشمن و نوشیدن خون او و... .

در یادگار زریران نیز انتقام در میدان جنگ و توسط پسر زریر، بستور، انجام می‌شود و در پایان، او به کمک گرامی‌کرد و اسفندیار، همه تورانیان را نابود می‌کند و تنها کسی که زنده می‌ماند، ارجاسب است. اسفندیار او را در نهایت خواری و حقارت، بر خری دم‌بریده سوار می‌کند و به وطنش می‌فرستد تا به آن‌ها بگوید که چه اتفاقی افتاده است.

کتابنامه

- اسماعیل پور، ابوالقاسم. (۱۳۹۹). *اسطوره بیان نمادین*. تهران: سروش.
- انوری، حسن. (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. ج ۱. تهران: سخن.
- ایرانی، دین‌شاه. (۱۳۳۴). *اخلاق در ایران باستان*. بمبئی: انجمن زردشتیان ایرانی بمبئی.
- دور کیم، امیل. (۱۳۸۱). *تقسیم کار اجتماعی*. ترجمه باقر پرهام. تهران: کاوه.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
- سرامی، قدمعلی. (۱۳۹۲). *از رنگ گل تا رنج خار*. شکل‌شناسی داستان‌های شاهنامه. ج ۶. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- سعادت، الهام؛ محمدی فشارکی، محسن. (۱۳۸۱). «تحلیل مردم‌شناسی جنگ‌های شاهنامه». *نامه انسان‌شناسی*. س ۱۶. ش ۲۹. صص ۱۶۴-۱۳۷.
- سیاسی، علی‌اکبر. (۱۳۷۱). *نظریه‌های شخصیت*. تهران: کاوه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۷). *فرهنگ اشارات*. تهران: میترا.
- صادقی‌نژاد، رامین؛ غیرتمند، صدیقه. (۱۳۹۷). «بررسی انتقام و انگیزه‌های آن در دوره پهلوانی شاهنامه». *مجموعه مقالات همایش ملی شاهنامه و تعلیم و تربیت*. مشهد. صص ۶۵۴-۶۳۸.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). *حماسه‌سرایی در ایران*. تهران: امیرکبیر.
- طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۸۷). *مجمع بحرین*. تصحیح محمود عادل. قم: دفتر فرهنگ اسلامی.
- عبادیان، محمود. (۱۳۶۹). *فردوسی و سنت‌آوری در حماسه‌سرایی*. ج ۱. تهران: گهر.
- علیپور، منوچهر؛ عباسی، حبیب‌الله و حاجیها، الهه. (۱۴۰۰). «بررسی سیمای بستور در یادگار زریران بر پایه ساختار تقابل‌های دوگانه». *پژوهش‌نامه ادب حماسی*. س ۱۷. ش ۲. صص ۱۸۸-۱۶۹.
- فولادی، محمد؛ غلامی، زهرا. (۱۳۹۷). «باورهای عامیلنه درباره خون و خون‌ریزی در طومارهای نقالی». *فرهنگ و ادبیات عامه*. س ۷. ش ۲۵. صص ۸۱-۱۰۴.
- قاسم‌زاده، بهجت و احسام عارفی، فرزاد. (۱۳۹۱). «مقایسه جلوه‌های پایداری در حماسه دینی یادگار زریران و گشتاسب‌نامه دقیقی». *ادبیات پایداری*. س ۳. ش ۶. صص ۳۶۱-۳۴۳.
- کیا، خجسته. (۱۳۷۵). *قهرمانان بادیا در قصه‌ها و نمایش‌های ایرانی*. تهران: مرکز.
- محمدزاده، مریم. (۱۳۷۹). «انتقام و انگیزه‌های آن در شاهنامه فردوسی و ایلید و اودیسه هومر». *ادب تطبیقی*. ش ۳۹. صص ۲۱۴-۱۸۹.
- مزدآپور، کتیون. (۱۳۸۷). «نوروز و شاهنامه». *فرهنگ مردم*. س ۷. ش ۲۴ و ۲۵. صص ۶۶-۵۱.
- همتی، رقیه. (۱۳۸۹). «حماسه دقیقی و یادگار زریران». *نامه پارسی*. ش ۵۲. صص ۱۴۵-۱۲۸.
- یادگار زریران. (۱۳۹۲). *ترجمه ژاله آموزگار*. تهران: معین.
- یشت‌ها. (۱۳۷۷). *ترجمه و تفسیر ابراهیم پورداوود*. ج ۱. تهران: اساطیر.

References

- Alipour, M., Abbasi, H. A., & Hajiha, E. (2021). An examination of Bastur's character in *Ayadgar-i Zariran* based on the structure of binary oppositions. *Journal of Epic Literature Studies*, 17(2), 169–188. [In Persian]
- Anvari, H. (2002). The great Sokhan dictionary (Vol. 1). Tehran, Iran: Sokhan. [In Persian]
- Ayadgar-i Zariran*. (2013). (Zh. Amoozgar, Trans.). Tehran, Iran: Moein. [In Persian]
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda dictionary*. Tehran, Iran: Tehran University Press. [In Persian]
- Durkheim, E. (2002). *The division of labor in society* (B. Parham, Trans.). Tehran, Iran: Kavah. [In Persian]
- Ebadian, M. (1990). *Ferdowsi and traditionalism in epic poetry* (Vol. 1). Tehran, Iran: Gohar. [In Persian]
- Esmailpour, A. (2020). *Myth as symbolic expression* (6th ed.). Tehran, Iran: Soroush. [In Persian]
- Fouladi, M., & Gholami, Z. (2018). Folk beliefs about blood and bloodshed in the scrolls of Iranian storytellers. *Culture and Folk Literature*, 7(25), 81–104. [In Persian]
- Ghasemzadeh, B., & Ehsam Arefi, F. (2012). A comparison of the manifestations of resistance in the religious epic *Ayadgar-i Zariran* and Daqiqi's *Goshtasnameh*. *Journal of Resistance Literature*, 3(6), 343–361. [In Persian]
- Hemmati, R. (2010). Daghighi's epic and *Ayadgar-i Zariran*. *Nameh-ye Parsi*, 52, 128–145. [In Persian]
- Irani, D. (1955). *Ethics in ancient Iran* (3rd ed.). Bombay, India: Iranian Zoroastrian Association of Bombay. [In Persian]
- Kia, K. (1996). *Swift-footed heroes in Iranian tales and performances*. Tehran, Iran: Markaz. [In Persian]
- Mahyar Navabi, Y. (1995). *Ayadgar-i Zariran: Pahlavi text with translation, Latin transliteration, and comparison with the Shahnameh*. Tehran, Iran: Asatir. [In Persian]
- Mazdapour, K. (2008). Nowruz and the *Shahnameh*. *People's Culture*, 7(24–25), 51–66. [In Persian]
- Mohammadzadeh, M. (2000). Revenge and its motives in Ferdowsi's *Shahnameh* and Homer's *Iliad* and *Odyssey*. *Journal of Comparative Literature Studies*, 39, 189–214. [In Persian]
- Saadat, E., & Mohammadi Fesharaki, M. (2002). An anthropological analysis of the wars in the *Shahnameh*. *Anthropology Letter*, 16(29), 137–164. [In Persian]
- Sadeghinejad, R., & Gheytratmand, S. (2018). An examination of revenge and its motives in the heroic age of the *Shahnameh*. In *Proceedings of the National Conference on the Shahnameh and Education* (pp. 638–654). Mashhad, Iran. [In Persian]
- Safa, Z. (1984). *Epic poetry in Iran* (4th ed.). Tehran, Iran: Amir Kabir. [In Persian]
- Sarami, G. (2013). *From the color of the flower to the pain of the thorn: A morphology of the stories of the Shahnameh* (Vol. 6). Tehran, Iran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Shamisa, S. (2008). A dictionary of allusions (2nd ed.). Tehran, Iran: Mitra. [In Persian]
- Siasi, A. A. (1992). *Theories of personality*. Tehran, Iran: Kavah. [In Persian]
- Torayhi, F. M. (2008). *Majma' al-Bahrayn* (M. Adel, Ed.). Qom, Iran: Daftar-e Farhang-e Eslami. [In Persian]
- Yashts*. (1998). (E. Pourdavoud, Trans. & Commentator, Vol. 1). Tehran, Iran: Asatir. [In Persian]